

ERIK ANNERS:

Kommentar till en artikelserie

Svensk Tidskrifts serie om kriminalvården är nu avslutad, och professor Erik Anners förklarar i denna artikel varför bara kritiker av det nuvarande systemet fått komma till tals. Svaret är att kritiken kommit från seriösa kännare och inte från professionella tyckare. Den måste tagas på allvar. Han sammanfattar frågan så, att utvecklingen går mot en kriminalvård i frihet. Men denna förutsätter att fängelser finns kvar för sådana mot vilka samhället bestämt måste skydda sig, och det blir då hårdare fängelser än de nuvarande. Den förutsätter också ett verkligt omhändertagande i frihet och mycken hjälp. Därmed fordras helt andra resurser än vad som nu avsätts, fler anställda och mycket frivilligt arbete. Men har vi råd att till stora kostnader hålla ett system, som bevisligen misslyckas, är det klokare att satsa på ett annat, som har förutsättning att vara bättre.

De som tagit del av Svensk Tidskrifts artikelserie om kriminalvårdens aktuella problem kan måhända tycka att den ger en alltför ensidig bild av tillståndet inom kriminalvården. Det är kritikerna som kommit till tals. Borde det inte varit möjligt att finna personer, förtrogna med kriminalvårdens förhållanden, som velat träda upp till den nuvarande ordningens försvar?

Säkerligen, men det har inte varit avsikten med serien. Tanken har varit att på någorlunda bred front presentera den kritik, som riktas mot kriminalvården från personer som med egna ögon sett verkligheten. Det har nämligen i kriminalvårdsdebatten utbrett sig en typ av kritik från sk professionella tyckare – en kritik, som fått betydande gehör trots att den ofta varit så överdriven att den inte kunnat tagas på allvar.

Men när nu, vilket serien visar, människor som i sitt yrke eller genom seriöst och djupt personligt engagemang kommit att omfatta en starkt kritisk inställning till väsentliga delar av vårt nuvarande system för kriminalvård, finns det anledning till oro. Den oron måste gälla både bristfälligheterna i den nuvarande vården och den stora risken för att välmenta men alltför snabbt genomdrivna reformer får en annan eller rentav motsatt effekt än den man tänkt sig.

Ty detta är faran i varje reformpolitik. Att reformera i meningen förbättra är inte så enkelt som den radikale samhällsförbättraren brukar föreställa sig vid sitt skrivbord. Historien företer en mångfald exempel på misslyckade reformer; misslyckandet har ofta berott på bristande vilja eller förmåga att se svårigheterna i ögonen och att rätt bedö-

ma sådant som resursbehov och tröghetsfenomen i samhällets anpassning till reformerna. Om en reformpolitik strider mot människornas natur och miljögivna sätt att reagera går den i baklås. Förhållandet har uttryckts i det gamla talesättet, att om man jagar ut naturen genom dörren kryper den tillbaka genom skorstenen.

För att få ett grepp på reformfrågan måste man börja med att se kriminalvården i dess sammanhang med det överordnade problemet om kriminalpolitikens principiella huvudinriktning. Har vi, bör man först fråga, en konsekvent genomtänkt helhetssyn på kriminalpolitikens syfte, som är allmänt accepterad som rättesnöre för handlingspolitiken på detta område.

Svaret är i princip enkelt och borde stå över all diskussion. Kriminalpolitikens syfte är att reducera brottsligheten så långt det är möjligt med så humana metoder som möjligt.

Ett klart fastställt principunderlag är inte detsamma som möjligheten att omedelbart föra ut det i kriminalpolitiken. Varken samhällsinstitutioner eller människor ändrar funktion respektive beteende annat än steg för steg, därför att principer för en reformpolitik i en viss riktning accepteras. De står länge där de står, formade av en historisk process och den egna tidens samhällsmiljö. Anspråksfulla målsättningar leder lätt till svikna förhoppningar.

Det nuvarande systemet

Därmed är vi framme vid kritiken i artikelserien mot det nuvarande fängelsesystemet, vilket fortfarande står i centrum för krimi-

nalvården.

Hur mycket i denna kritik som än må vara befogad – och sakkunskapen hos de författare som medverkat i den här kommenterade artikelserien borgar för att kritiken är seriös – är det en slutsats man inte får draga utan att aldeles tappa sinnet för proportioner. Röster höjs nämligen ganska ofta i den kriminalpolitiska debatten som säger, att den ökande brottsligheten och den ineffektiva kriminalvården egentligen "är samhällets fel". Hela samhällets struktur måste göras om, heter det i bland, utan att reformkrävaren närmare talar om hur det nya samhällets struktur skall te sig. Joachim Volckert har i sin artikel givit uttryck för tankar i den riktningen. Om detta är endast att säga att brottsligheten visserligen är ett stort och framförallt ur humanitär synpunkt svårt samhällsproblem. Men så stort och så svårt är det inte att samhällsstrukturen för dess skull måste genomgå revolutionerade förändringar. Vår tids teknologiska civilisation med dess snabba utvecklingstakt ställer människorna inför problem av långt vidare och mera ödesdiger omfattning – miljöpolitiken och befolkningstillväxten i världen är områden som ger syn för sägen.

Hur vi skall lösa energi- och livsmedelsproblemen utan att föröda den ekologiska balansen är emellertid frågor av annan dignitet än hur vi skall balansera samhällsskydd och humanitet vid behandlingen av en dessbättre ringa minoritet svårangepassbara. Ty hur många rör det sig om? Antalet intagna i kriminalvårdens anstalter är fn ca 3500. Medelbeläggningen har gått ner från ca 4700 år 1969 till ca 3600 år 1974. Nedgång-

en fortsätter. Justitieministern har uttalat att orsakerna till denna nedgång är att man vidgat rätten till avräkning av häktningstid och att domstolarna tycks döma till kortare frihetsstraff än tidigare. Han trodde också att den viktigaste faktorn är att domstolarna kommit till insikt om de negativa effekterna av frihetsberövanden och, när det är möjligt, väljer annan form av påföljd. Förmodligen har han rätt – han bör veta vad han talar om.

Men även om man genom liknande reformer och genom ett eliminerande av frihetsstraffen vid skatte- och trafikbrott liksom vid brott mot florán av regeringslagstiftningar – nämligen genom övergång till ekonomiska sanktioner – kan minska antalet intagna, kommer fängelserna för oöverskådlig framtid att finnas kvar. De är nödvändiga som skydd mot grova våldsbrottslingar liksom mot yrkesmässig brottslighet överhuvudtaget, tex yrkestjuvar och narkotikalangare, för att inte tala om terrorister. Mot dessa kategorier måste samhället föra ett socialt försvarskrig – och utrymmet för humanitära hänsyn måste därför bli mycket begränsat. Att gentemot så samhällsfarliga brottslingar tillämpa nuvarande generösa regler, tex beträffande permission, besök, okontrollerad kontakt med yttervärlden etc är knappast möjligt annat än i undantagsfall. Detta betyder alltså att en begränsad användning av frihetsstraffen för med sig att de som finns kvar kommer att bli hårdare tillämpade. Å andra sidan måste vi anstränga oss för att finna metoder att behandla även dessa svåra fall under fängelsetiden, så att hopp om resocialisering finns även för dem. Eljest inne-

bär fängelsestraffet endast att vi skyddar samhället från dem under viss tid i medvetande om att de blir desto farligare när de kommer ut.

Vad skall vi göra med de andra, de som inte är lika farliga – fast besvärande nog – och närmast tillhör kategorin "socialt utslagna". Vad vi än gör med dem på anstalterna blir de inte resocialiserade; erfarenheten visar att det blygsamma mått av social anpassning som är möjligt i deras fall icke kan uppnås genom vård under frihetsberövande. Det är heller inte svårt att förstå varför den vackra tanken om resocialisering genom vård i anstalt så grundligt misslyckats. Denna vård gäller människor, som ofta har grav fysiska och psykiska defekter – inte minst genom alkohol- eller narkotikamissbruk. De saknar självkänsla och självförtroende. Deras toleranströskel inför påfrestningar är så låg att en motgång, som normalt anpassade människor skulle uppfatta som en påfrestning eller i vart fall något som måste bäras och övervinnas, i deras fall utlöser katastrofhandlingar i form av panik, flykt eller brott. Till dessa i bur satta olycksbarn kommer samhället i form av vitrockade övermänniskor och säger: "Nu, du stackars misslyckade varelse, skall vi taga hand om dig och förbättra dig, så att du blir som vi andra. Men vi måste hålla dig inlåst medan vi hjälper dig." Ty så upplever den vårdade situationen, hur nu än budskapet till honom formuleras. Är det förunderligt att den intagne med sitt knäckta självförtroende i bästa fall reagerar med passivitet och i värsta fall med hatkänslor mot samhället och söker den tröst och gemenskap han kan få i en mot samhället och

less representanter riktad gruppsolidaritet. Anpassningen" i fängelset blir en anpassning från samhället och till anti-sociala grupper.

Frivården

Man har nu allmänt kommit till insikt om att enda sättet att bryta sig ut ur den individualpreventiva anstaltsvårdens dilemma – vården förutsätter tvång, men tvånget förstör vården – är att i större skala övergå till kriminalvård i frihet. Det betyder visserligen inte att problemet om den vårdades reaktion mot samhället försvinner. Men det finns hopp om att det blir hanterbart.

I princip innebär denna politik att vi övergår från fängelsemuren till psykologisk påverkan som spärr mot brottslighet. Just här är det viktigt att vi gör klart för oss att vi aldrig haft en verklig *vård* i frihet. Redan terminologin "skyddstillsyn" och "övervakare" säger vad det är fråga om liksom siffran på frivilliga övervakare, nämligen ca 10 000. Siffran bör ställas mot det faktum att varje år döms omkring 8 000 till skyddstillsyn. En har vi ca 25 000 personer under vård i frihet. Dessa skall alltså omhändertas av en kvantitativt svag organisation av "skyddskonsulenter" och "skyddsassistenter" (ca 600) jämte de frivilliga krafterna. Termen "övervakare" är också på ett annat sätt signifikativ – trots många behjärtade insatser av den fast anställda kadern och de frivilliga krafterna blir det alltför ofta inte mycket mer än en övervakande fjärrkontroll.

Redan termerna skyddstillsyn och övervakare är kvarlevor från en gången tids syn på

brottsligheten. Den trygge och laglydige medborgaren kan ju försöka föreställa sig hur det känns (och låter) att tänka (eller säga) "jag skall träffa min övervakare". Man kan lämpligen börja en djupgående reform av kriminalvårdens huvudinriktning med att proklamera en annan syn på kriminalvården i frihet, nämligen genom att döpa om skyddskonsulenter etc till "vårdskonsulenter" och övervakarna till (förslagsvis) vårdkontakter, kontaktman eller något liknande.

Vad förutsättningarna för en sådan djupgående reform beträffar får man först och främst hoppas att det finns politiska möjligheter att genomföra den. Här finns nämligen hinder att övervinna. Det gäller att klargöra för allmänheten, som på goda grunder är skeptisk mot den nuvarande kriminalpolitiken, att avsikten inte är att släppa samhällets behov av skydd mot brott för att göra livet lättare för folk som skadar sina medmänniskor. Avsikten är att finna former för kriminalvården som är effektivare både ur skyddssynpunkt och ur humanitär synpunkt. Och till de humanitära synpunkterna skall då – vilket radikala reformatorer ofta glömmer – även räknas hänsynen till den enskilde laglydige medborgarens rättmätiga krav på skydd till liv, lem och egendom.

Men hur kan det vara möjligt, när det ovan sagts att skyddsbehov och humanitära krav måste balanseras mot varandra. Hur kan två motsatta hänsyn tillgodoses samtidigt.

Medgivnas måste att detta inte alltid är möjligt. Men inom kriminalpolitiken förhåller det sig dessbättre så att effektiv resocialisering samtidigt är högsta humanitet. Kan

man göra kriminalvården i frihet effektiv har man samtidigt uppnått avgörande humanitära landvinningar, gällande både den för brott hotade allmänheten och dem som brutit mot lagen. Detta var på sin tid just motiveringen för en individualpreventiv resocialisering inom anstalternas ram.

Kostnadsfrågan

Den stora risken med en övergång, så långt den är möjlig ur skyddssynpunkt, till kriminalvård i frihet är att man underskattar svårigheterna och de mot dessa svarande resursbehoven. Gör man det, kommer reformen att misslyckas. Både allmänheten och lagbrytarna skulle uppleva detta som ett bedrägeri från samhällets sida och reagera på motsvarande sätt. De som man ville resocialisera skulle blåsa under en reaktion mot kriminalvården i frihet helt enkelt genom att återfalla i brottslighet. Allmänheten, som skulle få bära följderna av detta, kan i ett sådant läge förutses kräva en återgång till förment säkrare metoder, dvs en återgång till fängelsestraffen.

Frågorna blir då, vilka resurser för en kriminalvård i frihet vi nu har och vilka skulle behövas för ett brett lagt reformprogram? Anslagen till denna samhälleliga insats har i själva verket länge varit häpnadsväckande små och är fortfarande långt ifrån vad som behövs. Budgetåret 1965/66 uppgick de till 14 miljoner kr och var för budgetåret 1974/75 64 miljoner kr. Inom frivården har antalet anställda under samma period ökat från 175 till 600. Även om socialvården och arbetsmarknadsverket hjälper till på denna front i icke ringa

utsträckning, torde envar inse att denna organisation är alldeles för svag och helt otillräcklig som underlag för en brett lagd utvidgning av kriminalvården i frihet.

En sådan utvidgning behöver emellertid på sikt inte bli så förfärande kostsam, som man ibland föreställer sig. Totalkostnaderna för ett begränsat skyddssystem i form av fängelse och andra anstalter plus en kraftigt utvecklad frivård blir förmodligen mindre än för nuvarande dyrbara anstaltssystem jämte en svag frivård. Kriminalvården kostar i dag sammanlagt ca 500 miljoner kr, varav frivården ca 60 miljoner kr. Resultatet av denna investering är dåligt. Ungefär hälften återfaller, både av fängelseklientelet och i frivården. Om nuvarande svaga frivårdsinsats ändå inte ger sämre resultat än den ytterligt dyrbara anstaltsapparaten, har man då inte anledning tro att ett överförande av resurser till en ordentligt utbyggd frivård skulle ge bättre samlat resultat?

Anställda och frivilliga

Det gäller alltså att först och främst noga utreda hur stora personella och materiella resurser, som frivårdens fasta organisation måste få för att bli effektiv. Olyckligast av allt skulle vara att pressa på en otillräcklig organisation starkt ökande skaror av människor, som skall förhjälpas till att återanpassa sig till ett normalt liv i samhället. Frivårdens effektiva samarbete med socialvård, mentalvård, alkoholistvård och arbetsmarknadsmyndigheter måste också säkerställas bättre än nu. Framförallt gäller det emellertid att få fram mera folk i fältarbetet. Vi är inte be-

tjänsta av en frivårdsbyråkrati, där tjänstemännen sysslar med att skicka papper till varandra och att gå på konferenser. Frivård innebär personlig hjälp genom nära och alltid tillgänglig mänsklig kontakt. Detta kräver riklig tillgång både på fast anställd personal och deltidsarbetande frivilliga. Personalen skall arbeta 40 timmar i veckan – snart kanske bara 6 timmar om dagen – och skall ha 5–6 veckors semester. Men klientelet behöver ständig hjälp – bokstavligen talat 24 timmar om dygnet under 365 dagar av året. Finns inte den hjälpberedskapen spricker insatsen. Och hjälpen får inte bara gälla verbalt begåvade eller eljest särskilt "sympatiska" klienter; även och än mer den utslagne och kontaktlöse måste få hjälp och stöd.

Just därför är det anledning undersöka om man inte i långt större utsträckning än vad som nu sker kunde mobilisera kvalificerade frivilliga krafter till en engagerad personlig insats. Det är tyvärr sant att mänsklig solidaritet och barmhärlighet har blivit institutionaliserade i det moderna samhället. Alla larmar vi mer eller mindre högt

om humanitet, men alltför få är villiga att taga på sig ett direkt och personligt ansvar för en olycklig medmänniska. Det finns dock – inte minst bland religiöst eller socialradikalt inspirerade kretsar – många som i tysthet utför ett beundransvärt arbete, beundransvärt inte minst därför att det kräver ständig beredskap till kontakt och handling samt osvikligt tålamod.

I dessa tider talas det så mycket om "folk-rörelserna" och deras kommande stora betydelse även på områden, där hittills offentliga myndigheter i huvudsak haft ansvaret. Låt oss hoppas att det ligger tillräckligt starkt engagerad humanitet bakom dessa rörelser strävanden för att göra det möjligt för dem att tillsammans – lämpligen under ledning av en helt neutral organisation – göra den stora insats som behövs för att få fram och utbilda alla de frivilliga krafter som behövs. Behovet är nämligen inte att räkna i 1 000-tal utan i 10 000-tal – och utan sådana krafter blir förmodligen aldrig så välmenande lagreformer intet annat än en pappersreform.